

УДК 336.71

Малахова О.

КРЕДИТНА УГОДА ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ БАНКІВ З ПОЗИЧАЛЬНИКАМИ

Розглянуто теоретичні засади формулювання основних параметрів кредитної угоди між банками та позичальниками. Особливу увагу приділено дослідженню принципів, на яких має базуватися кожен кредитний договір, а також аргументації послідовності дій банківських установ щодо етапів формування кредитної угоди.

Ключові слова: кредит, кредитні взаємини, кредитний процес, кредитна угода, об'єкт кредитних відносин.

Практична реалізація кредитного процесу за умов кризових явищ в економіці України супроводжується низкою труднощів, серед яких – підвищена ризиковість банківського бізнесу, пов'язана насамперед із можливістю неповернення коштів, спрямованих на кредитування економічних агентів. За таких обставин дослідження економічно-правових аспектів формування і укладення кредитної угоди набуває особливої актуальності, оскільки всі труднощі у банківській сфері певною мірою пов'язані з неточністю формулювання саме кредитних договорів банків із позичальниками.

Значну увагу у вивченні теоретичних і практичних аспектів організації кредитних взаємин банків із позичальниками приділяли такі фахівці, як О. Барановський, В. Вітлінський, І. Гуцал, О. Дзюблюк, О. Пернарівський, Я. Наконечний, М. Дмитренко, С. Олексієнко, Т. Коршикова, О. Євтух. Утім, слід зазначити, що, попри ґрунтовність досліджень реалізації кредитного процесу в банках, згадані автори, приділяли недостатньо уваги саме формуванню та укладенню кредитної угоди. На наш погляд, кредитна угода є тією базовою основою, яка переводить суто економічні взаємини банків із позичальниками у сферу юридично-правових відносин.

Метою даного наукового дослідження є теоретичне обґрунтування принципів та послідовності дій банків при формуванні кредитної угоди, виявлення низки особливостей реалізації, а також узагальнення і систематизація можливих додаткових умов кредитних угод, метою яких є оптимізація кредитних взаємин банків із позичальниками.

Значний вплив на ступінь неповернення позик, що, безперечно, призводять до виникнення кредитних ризиків та, відповідно, до втрат і збитків банку, є:

1) кризовий стан економіки, який виражається не тільки спадом виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох підприємств і організацій, а й руйнуванням ряду господарських зв'язків;

2) значна нерівномірність економічного розвитку регіонів, їх спеціалізація та недостатня виробнича активність підприємств і занепад тих чи інших галузей;

3) можливість концентрації кредитної діяльності банку в будь-якій сфері (галузі), яка чутлива до змін в економіці, а також нових, маловивчених, нетрадиційних сферах;

4) недостатнє законодавче забезпечення кредитної діяльності й стан арбітражно-судової системи;

5) кредитування клієнтів, які зазнають певних економічних труднощів, а також нових та недавно залучених клієнтів;

6) внесення частих змін у політику банку щодо надання кредитів та формування кредитного портфеля;

7) проблеми, пов'язані зі забезпеченням кредиту, тобто юридичними, кон'юнктурними факторами та ліквідністю.

За цих обставин нині особливої актуальності набуває реалізація таких принципів кредитних відносин, як диверсифікований підхід до позичальників та принципу договірності кредитування, тобто обов'язковості укладення кредитного договору учасниками кредитної угоди. Таким чином, орієнтація кредитної політики комерційних банків на забезпечення кредитними ресурсами економічних агентів, становлення рівноправних взаємин між учасниками кредитної угоди створить сприятливі передумови щодо підвищення ефективності організації кредитних відносин в економіці загалом.

Як показує досвід розвинених країн, ринкова економіка – це, насамперед, економіка договірних взаємин між рівноправними партнерами. Взаємини між кредитором і позичальником, їх зв'язок один із одним є взаєминами двох суб'єктів процесу відтворення, які виступають: по-перше, як юридично самостійні особи; по-друге, як ті, котрі забезпечують майнову відповідальність один перед одним; по-третє, як суб'єкти, що виявляють інтерес один до одного.

За таких обставин потрібно розуміти, що практична реалізація кредитної політики банків у послідовній єдності всіх взаємопов'язаних етапів кредитування, організація кредитних відносин комерційних банків із підприємницькими структурами відбувається насамперед через певний, чітко

визначений порядок укладення кредитної угоди, позаяк будь-які економічні відносини мають певні економічні та юридичні аспекти.

Практична реалізація кредитного процесу, послідовного провадження всіх етапів кредитування відбувається за умови ініціації кредитних відносин суб'єктами ринку і взаємоузгодженості між банком та позичальником у рамках укладання кредитного договору. Кредитний договір, укладений між банком (кредитором) та суб'єктом підприємницької діяльності (позичальником), визначає правові й економічні умови кредитної угоди і є юридичним документом, усі пункти якого обов'язкові до виконання сторонами, котрі його підписали. Кредитний договір – угода, за якою одна сторона (позичкодавець) надає під відповідне забезпечення другій стороні (позичальникові) гроші, а позичальник зобов'язується повернути борг у встановлений термін і сплатити за це відсотки. У цьому договорі сторонами виступають банк, установа і клієнт. Кредитний договір укладають на підставі вільного волевиявлення сторін за затвердженою НБУ типовою формою [4, 312].

Сам процес укладення кредитного договору між банком і позичальником може бути розглянутий із точки зору кількох послідовних етапів, котрі з огляду на загальний процес організації кредитних взаємин можна було б охарактеризувати як свого роду підетапи, що визначають відповідні організаційні заходи: 1) формування змісту кредитного договору клієнтом за основними необхідними йому параметрами (вид, сума, термін, забезпечення кредиту тощо); 2) розгляд банком поданого клієнтом проекту кредитного договору та оцінка можливості надання кредиту з урахуванням попереднього аналізу кредитоспроможності і власних можливостей надати позику – в плані ресурсного забезпечення; 3) спільне коригування змісту договору банком та клієнтом із метою досягнення оптимального для обох сторін варіанта; 4) підписання кредитного договору банком і клієнтом, що визначає набуття згаданим документом юридичної сили (рис. 1).

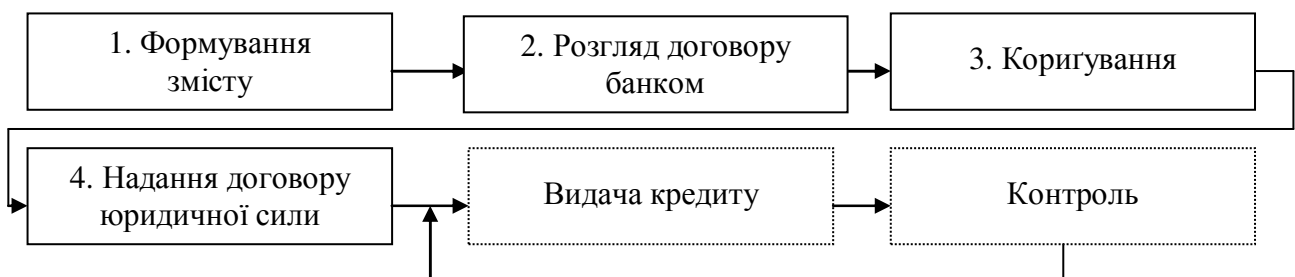

Рис. 1. Етапи укладення кредитного договору.

Результатом укладення кредитного договору і надання юридичної сили кредитним відносинам банку і позичальника є видача позики, що пе-

редбачена у кредитній угоді, й банківський контроль за виконанням умов угоди. Таким чином, кредитний договір є інструментом для реалізації стратегічних планів банку стосовно конкретного позичальника (який із моменту укладення кредитного договору стає клієнтом банку) та одночасно основою (в т. ч. юридичною) для застосування тактичних дій із метою їх практичної реалізації. Відповідно, кредитний договір є не тільки формально-юридичним поняттям; його основний зміст лежить у площині економіко-правової взаємодії мікроекономічних суб'єктів ринкового середовища (банку та клієнта-позичальника), з урахуванням провідної (активної) ролі банку в цій взаємодії [3, 251].

Із нашого погляду, в процесі укладання кредитної угоди можна виокремити чотири основних принципи, на яких має базуватися кожен кредитний договір: 1) міцна правова основа; 2) добровільність вступу в угоду; 3) взаємна зацікавленість кожної із сторін одна в одній; 4) узгодженість умов угоди.

Правову основу кредитної угоди становлять закони та інші юридичні, а також нормативні акти загальногосподарського значення, що належать до сфери банківської діяльності. Даний базовий принцип укладання кредитного договору в діючій практиці реалізується не сповна, позаяк українське законодавство потребує вдосконалення, а саме у питаннях захисту прав кредиторів, посилення юридичної та економічної відповідальності за порушення умов кредитної угоди.

Добровільність укладення кредитного договору виражається у свободі вибору банку, до якого клієнт звертається за позицією, а також вирішення банком питання про можливість вступу в кредитні відносини з даним клієнтом. Обидві сторони вступають у договірні відносини на основі вільного виявлення волі. На практиці даний принцип укладання кредитних угод реалізується також не сповна, позаяк дуже часто суб'єкти підприємницької діяльності вимушені звертатись у різні банківські установи з проханням про видачу кредиту. Така ситуація пов'язана з низкою причин, а саме: неузгодженість між банком і позичальником умов кредитування; відсутність у клієнта високоліквідної застави; незадовільна для суб'єктів господарювання процентна політика банку; обмеженість термінів користування кредитом тощо.

Головне, чим мають керуватися сторони при вступі в договірні відносини, – це взаємна зацікавленість їх один в одному. Позичальникові необхідна на якийсь термін певна сума коштів, яку готовий надати банк, прагнучи отримати дохід у результаті розміщення грошових коштів. Взаємна зацікавленість сторін одна в одній обумовлює можливість узгодження умов кредитної угоди, в процесі якого кожна зі сторін прагне знайти оптимальний варіант задоволення власних інтересів. Власне, всту-

паючи у кредитні відносини, принципу взаємної зацікавленості кожної зі сторін одна в одній сповна дотримуються у практичній діяльності банківських установ, позаяк для комерційних банків – це отримання прибутку від розміщення коштів у вигляді процентів, а для підприємницьких структур – задоволення потреб у додаткових грошових ресурсах для виробничої діяльності.

Аналіз вітчизняної практики укладення кредитних договорів між банками та суб'єктами підприємницької діяльності свідчить більшою мірою про ігнорування виділених нами принципів, що у багатьох випадках виглядає як нав'язування банком клієнтові стандартного вигляду договору та його умов і що слід розцінювати як негативне явище, яке суперечить рівноправним, партнерським засадам взаємин банків із підприємствами. Чітке формування у кредитній політиці та неухильне дотримання банками згаданих принципів має стати, з нашого погляду, однією з ключових методологічних засад побудови взаємовигідних партнерських відносин банків із позичальниками.

У правовому розумінні кредитний договір має низку особливостей, насамперед він об'єднує наміри сторін та виконання цих намірів. У частині намірів кредитний договір відображає згоду банку надати позичку на певних умовах та готовність позичальника повернути її протягом визначеного періоду. Як виконання намірів кредитний договір передбачає конкретні дії щодо видачі та погашення позики. Реальні зобов'язання клієнта стосовно повернення позики виникають лише після її отримання, хоча угоду підписують раніше.

Інша особливість кредитного договору впливає з того, що кредитні операції банку є довірчими. Позитивне рішення банку щодо прохання клієнта про видачу позички базоване на вивченні кредитоспроможності конкретного позичальника. Укладення кредитної угоди унеможливорює цесію, тобто уступки клієнтом третім особам права на отримання кредиту. Оскільки дане принципово важливе положення поки що не відображене в банківському законодавстві, його необхідно фіксувати в кредитному договорі.

Власне, в кредитному договорі сповна відображаються всі етапи кредитного процесу, що їх необхідно деталізувати та чітко розписати у внутрішньобанківських положеннях. Так, оформлення і розгляд заяви клієнта на видачу йому кредиту, по суті, дублює етап формування змісту кредитного договору, позаяк основним завданням даного етапу кредитування є підготовка попереднього висновку щодо принципової можливості надання клієнтові кредиту з огляду на основні параметри поданого для кредитування проекту – стосовно окупності здійснених витрат і реальності отримання прибутку, а також відповідності взаємин із даним позичальником стратегічним цілям кредитної політики банку. Слід зазначити, що

етапи укладення кредитної угоди та етапи реалізації кредитного процесу взаємопов'язані й обумовлюють один одного.

До особливостей кредитного договору слід віднести визнання, по суті, однієї сторони (банку) як сильнішої за формальної юридичної рівноправності обидвох сторін. Мова не про умови, що захищають банк від ризику, а про умови, котрі створюють певні вигоди для банку. Так, для банку такими вигодами можуть бути умови дотермінового погашення позики або ж установлення диференційованих підходів у провадженні процентної політики.

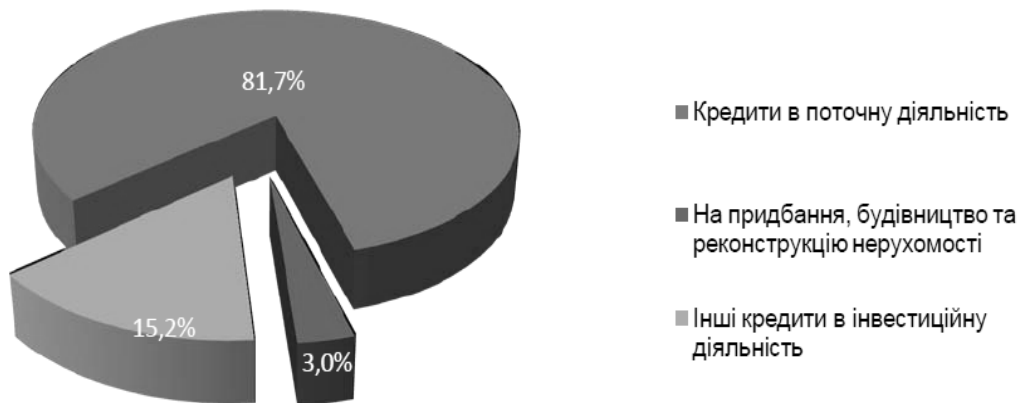
Кредитний договір регулює й економічні умови угоди, обумовлені специфікою позичальника та видом позики. За допомогою диференціації економічних умов забезпечують, із одного боку, повніше врахування потреб клієнта, а з іншого – адекватний механізм захисту банку від кредитного ризику. Під умовами кредитування розуміють свого роду вимоги, виставлені до базових елементів кредитування – суб'єктів, об'єктів та забезпечення кредиту. Це означає, що банк не може кредитувати будь-якого клієнта.

Виявлення майбутніх ризиків, правильність оцінки їхнього рівня, а також розроблення методики управління цими ризиками займають особливе місце при врахуванні об'єктивних результатів реалізації кредитної політики банків. Банк вступає в кредитні відносини з позичальником на основі оцінки його кредитоспроможності, ліквідності його балансу, вивчення ринку продукції товаровиробника, рівня його менеджменту, минулого досвіду роботи з ним.

Як відомо, крім принципів та методів кредитування, на яких базована організація кредитних відносин комерційних банків із суб'єктами господарювання, не менш важливим є також виокремлення об'єкта кредитування, з приводу якого виникають ці відносини. В науковій літературі об'єкти кредитування чітко не конкретизовані, а зазначено, що «об'єкт кредитування до деякої міри виводиться у кредитному процесі на задній план, що іноді виражається у покритті за рахунок позики виробничих потреб підприємств у широкому розумінні» [2, 384]. Останнім часом вважають, що комерційні банки відійшли від пооб'єктного кредитування, а натомість ширше застосовують практику посуб'єктного підходу до видачі кредитів. Однак відповідно до виробничих потреб підприємницьких структур кредити прийнято розрізняти: кредити на поточну діяльність та кредити в інвестиційну діяльність.

Безпосереднє спрямування банківських кредитів визначається особливостями руху оборотного та основного капіталів підприємства, для формування окремих елементів яких необхідне залучення позичених коштів, що в кінцевому підсумку зумовлює спрямування кредитного забезпечення поточної або інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів. В Україні

розподіл кредитних вкладень комерційних банків за згаданими напрямками відображає об'єктивні труднощі спрямування кредитного забезпечення на інвестиційні потреби, позаяк темпи оборотності основного капіталу значно нижчі, а відтак і триваліші терміни окупності розміщених коштів зумовлюють більший ризик для банку та в умовах нестабільної економічної ситуації у перехідний період служить антистимулом до кредитного забезпечення інвестиційних потреб підприємств, у результаті чого їхня частка в об'єктній структурі кредитного портфеля банків у 2010 р. була незначною, становлячи лише 15,2%. Структуру кредитування нефінансових корпорацій за цільовим спрямуванням за станом на 01. 07. 2010 р. наведено на рис. 2.

Рис. 2. Структура кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, за цільовим спрямуванням на 01. 07. 2010 р.

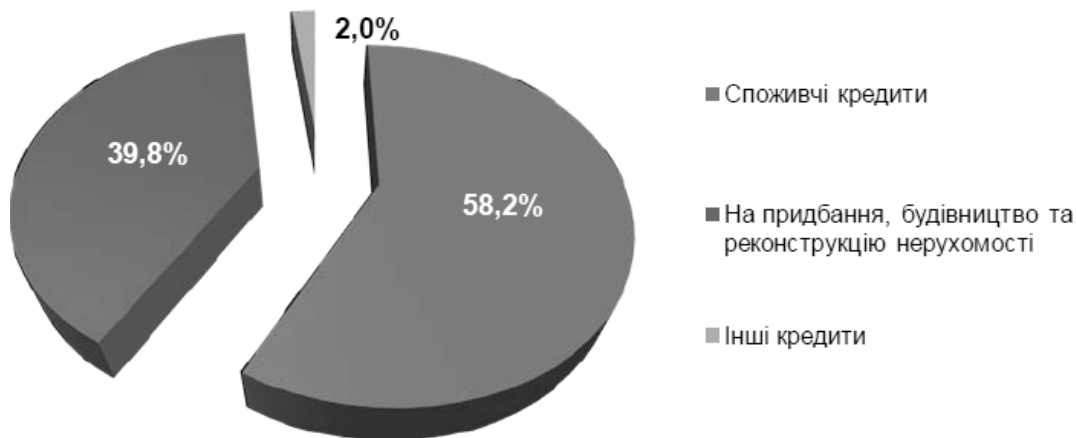
Згідно з даними рис. 2, найбільшу частину залучених від банків коштів (81,7%) суб'єкти господарювання спрямовували в оборотні активи (поточна діяльність), а частка коштів на придбання, реконструкцію та інші вкладення в необоротні активи становила менше п'ятої частини (18,3%).

Структура кредитування домогосподарств за цільовим призначенням наведена на рис. 3.

Як бачимо, більше половини кредитів домогосподарствам становлять споживчі кредити (58,2%). На іпотечне кредитування (придбання, реконструкцію, будівництво нерухомості) припадає 39,8% [1].

У кожному кредитному договорі є пункт «Певний предмет угоди». Однак зміст цього предмета може бути різним, залежачи від потреб клієнта. Як показує досвід, чим різноманітніший інструментарій, який застосовує конкретним банком, тим повніше враховані інтереси клієнта. Специфіка кредитного інструментарію обумовлена сферою розміщення коштів (виробництво, обіг, споживання, інвестиції), термінами окупності об'єкта (короткотермінові, довготермінові), ступенем концентрації витрат, що формують об'єкт (сукупний, окремий), систематичністю кредитних зв'язків

із банком (постійні, разові). Відповідно, є система кредитних інструментів, які відображають специфіку потреб клієнта, наприклад, для кредитування поточних потреб («овердрафт», кредит на поповнення оборотних коштів) або проектне кредитування. Правильне визначення всіх умов кредитного договору – цілей, суми, терміну кредиту, розміру плати та видів забезпечення – є основою ефективної організації позичкових операцій банку і фактором, від якого вирішальною мірою залежить дотримання всіх принципів банківського кредитування.

Рис. 3. Структура кредитів домогосподарствам за цільовим призначенням на 01. 07. 2010 р.

Додаткові умови, що можуть бути передбачені в кредитній угоді, спрямовані на створення додаткових передумов для забезпечення повернення кредиту. Вони диференціюються стосовно конкретних позичальників та охоплюють зобов'язання щодо досягнення певного рівня кредитоспроможності, необхідного стану обліку й звітності, збереження заставленого майна, дотримання правил банківського контролю, заборону на реорганізацію підприємства без відома банку тощо.

Додатковими умовами до кредитного договору можуть служити, наприклад, вимоги банку до позичальника: повідомляти банк у період терміну дії чинного договору про укладення угод щодо розпорядження своїми активами, зменшення розмірів своїх активів, а також угод щодо отримання нових позик і кредитів, про угоди надання позик та видачі поручительств за третіх осіб, про здійснення будь-яких заходів зміни юридичного статусу позичальника.

За допомогою диференціації економічних умов кредитної угоди банк забезпечує механізм захисту від кредитного ризику. Відомо, що позичальники відрізняються за кредитоспроможністю, ступенем інформованості банку про них, постійністю кредитних зв'язків із банком. Тому банк застосовує різноманітні способи захисту від кредитних ризиків, які закріп-

лені відповідними пунктами кредитного договору. До найпоширеніших способів захисту від ризику належать: встановлення підвищеної плати за кредит у випадку недотримання позичальником умов договору, використання гарантій для повернення кредиту (застава, гарантії, поручительства, страхування), організація поточного й наступного контролю за фінансовим станом позичальника і заставленим майном, а також фінансовим станом гарантів та поручителів.

Отже, кредитна угода служить базовим економічно-юридичним документом, у якому мають бути обумовлені основні параметри процесу кредитування. Саме укладення кредитного договору між банком і позичальником визначає особливості взаємних зобов'язань та відповідальності сторін, що виникають у процесі безпосередньої організації кредитних відносин між ними. Узгодження та дотримання всіх базових умов кредитної угоди є першоосновою ефективної взаємодії банків із позичальниками, що дасть змогу уникнути у майбутньому в суб'єктів кредитних відносин суттєвих труднощів – як економічних, так і правових.

In the article basic theoretical principles of formulation of basic parameters of credit agreement are considered between banks and borrowers. Special attention an author spares research of basic principles which every credit agreement must be based on and argues the sequence of executions of bank institutions in relation to the stages of forming of credit agreement.

Key words: credit, credit relations, credit process, credit agreement, object of credit relations.

Рассмотрены теоретические принципы формулировки основных параметров кредитного соглашения между банками и заемщиками. Особое внимания уделено исследованию принципов, на которых должен базироваться каждый кредитный договор, а также аргументации последовательности действий банковских учреждений относительно этапов формирования кредитного соглашения.

Ключевые слова: кредит, кредитные отношения, кредитный процесс, кредитное соглашение, объект кредитных отношений.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
2. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: Монографія – К.: «Поліграфкнига», 2000. – 511 с.
3. Егорова Н. Е., Смулов А. М. Предприятия и банк: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: Учеб.-практ. пособие. – М.: Дело, 2002. – 456 с.
4. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 678 с.